

Горб Євген Сергійович,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
за спеціальністю 034 Культурологія
Маріупольського державного університету;
запрошений дослідник Французького Центру Досліджень
в Гуманітарних і Соціальних Науках (CEFRES)
orcid.org/0000-0002-9782-9194
eshorb14@gmail.com

КОНЦЕПТ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР У ПОЛЬСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ПЕРШИХ ДЕСЯТИРІЧ XXI СТОЛІТТЯ

Пропонована публікація зосереджена на аналізі рецепції проблеми діалогу культур у працях польських науковців початку XXI століття. Констатовано, що в польському науковому дискурсі превалює міждисциплінарний підхід до студіювання тематики міжкультурного діалогу. Особливу увагу науковці приділяють термінологічному аспекту, що виявляється в плюралізмі підходів до визначення концепту «діалог».

Аналіз найбільш ілюстративних праць польських учених 2000-х рр. дав змогу автору виокремити характерні тенденції розробки проблематики культурологічних аспектів філософії діалогу, що виявляються у: популярності концепцій М. Бахтіна та Е. Левінаса, які хибно сприймають як універсальні моделі дослідження будь-яких явищ сучасної культури; зловживанні політичними та соціологічними трактуваннями концепту міжкультурного діалогу; впливовості теологічної течії в польській філософії діалогу, представленій Ю. Тішнером та його послідовниками.

У статті зроблено акцент на діяльності представників Лабораторії міжкультурного перекладу у Варшаві, яка з початку XXI століття сприяла популяризації ідей міжкультурної комунікації й сприймалася не тільки як творче об'єднання антропологів культури та перекладознавців, а і як вільний простір для міжкультурної комунікації. Відзначено також залежність польської культурологічної науки від праць американських теоретиків міжкультурного діалогу, що створює проблему поширеності хибного сприйняття діалогу культур як виключно міжрелігійної або міжнаціональної комунікації, що становить варіацію політичного та соціологічного сприйняття цього засадничого концепту культурологічної науки.

У висновках констатовано безуспішність спроб аналізу польськими науковцями проблеми діалогу культур засобами обмеженого методологічного інструментарію в межах однієї наукової дисципліни та недостатній рівень вивчення тематики міжкультурного діалогу з погляду теорії та філософії культури.

Ключові слова: діалог культур, міжкультурна комунікація, міжкультурний переклад, філософія діалогу, діалог, філософія культури, Польща, науковий дискурс.

Horb Yevhen,
Candidate for the degree of Doctor of Philosophy
in the specialty 034 Cultural Studies
at Mariupol State University;
Visiting Researcher of the French Research Center
in Humanities and Social Sciences (CEFRES)
orcid.org/0000-0002-9782-9194
eshorb14@gmail.com

THE CONCEPT OF DIALOGUE OF CULTURES IN THE POLISH SCIENTIFIC DISCOURSE OF THE FIRST DECADES OF THE 21ST CENTURY

The proposed publication focuses on the analysis of the reception of the problem of dialogue of cultures in the works of Polish scholars of the beginning of the 21st century. It is stated that the Polish scientific discourse is dominated by an interdisciplinary approach to the study of intercultural dialogue. Scholars pay

special attention to the terminological aspect, which is manifested in the plurality of approaches to defining the concept of “dialogue”.

The analysis of the most illustrative works of Polish researchers of the 2000s allowed the author to identify characteristic trends in the development of the issues of cultural aspects of the philosophy of dialogue, which are manifested in: the popularity of the concepts of M. Bakhtin and E. Levinas, which are wrongly perceived as universal models for studying any phenomena of contemporary culture; abuse of political and sociological interpretations of the concept of intercultural dialogue; influence of the theological trend in the Polish philosophy of dialogue, represented by J. Tischner and his followers.

The article focuses on the activities of representatives of the Laboratory of Intercultural Translation in Warsaw, which since the beginning of the 21st century has been promoting the ideas of intercultural communication and was perceived not only as a creative association of cultural anthropologists and translation scholars, but also as a free space for intercultural communication. The author also notes the dependence of Polish cultural studies on the works of American theorists of intercultural dialogue, which creates the problem of the widespread misperception of the dialogue of cultures as exclusively interreligious or interethnic communication, which is a variation of the political and sociological perception of this fundamental concept of cultural studies.

The conclusions state the unsuccessfulness of attempts by Polish researchers to analyse the problem of dialogue of cultures using limited methodological tools within one scientific discipline and the insufficient level of study of the topic of intercultural dialogue from the point of view of cultural theory and philosophy.

Key words: dialogue of cultures, intercultural communication, intercultural translation, philosophy of dialogue, dialogue, philosophy of culture, Poland, scientific discourse.

Актуальність проблеми. Складність розуміння концепту діалогу культур полягає в тому, що є декілька підходів (метамов) для опису цього явища, кожний з яких має власну потужну теоретичну базу. Зокрема, М. Саганяк виокремлює такі підходи до «прочитання» міжкультурного діалогу: філософії діалогу (М. Бахтін, М. Бубер, Е. Левінас та ін.), герменевтики (М. Гайдеггер, П. Рікер, Г.-Г. Гадамер), діалектичній (Г. Гегель), інтертекстуальній (Ю. Крістева, М. Ріффатер, Д. Каллер), універсалістській (Г. Лейбніц, А. Вержбицька), а також теорії моделі, структуралізму та семіотики (Saganiak, 2013, s. 96). Отже, трактування поняття діалогу культур є фундаментальною проблемою не тільки культурології, а й засадничим питанням філософії загалом. Тож не викликає подиву той факт, що згадана проблематика користується стійкою увагою польських учених, які репрезентують найрізноманітніші наукові дисципліни, не виключаючи й теологію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При відносно стійкому інтересі вітчизняних науковців до проблематики діалогу культур варто відзначити майже повну відсутність напрацювань щодо з'ясування стану наукової розробки тематики міжкультурного діалогу в польському науковому дискурсі. Чи не єдиним винятком є увага українських науковців до постаті та творчої спадщини одного з очільників філософії діалогу в Польщі – Ю. Тішнера. Студіюванням окремих аспектів діяльності цього

релігійного філософа займалися А. Добжинські (Добжинські, 2015), В. Лучицька (Лучицька, 2016) та О. Невмержицька (Невмержицька, 2018). Натомість можемо констатувати, що в українській культурологічній науці відсутні комплексні огляди сучасної польської наукової літератури, дотичної до проблем діалогу культур.

Мета дослідження – проаналізувати стан наукової розробки проблематики міжкультурного діалогу в польській гуманітаристиці перших десятиліть ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як загальне зауваження до тенденцій розуміння поняття міжкультурного діалогу в польському науковому дискурсі необхідно вказати на його розмитість та схильність польської філософської думки до зловживання цим концептом у політичному та соціологічному трактуванні, що дає підґрунтя для численних маніпуляцій. У Польщі дефініцію міжкультурного діалогу часто хибно ототожнювали з екуменічним діалогом, проблемами польсько-єврейського порозуміння, діалогом Схід – Захід, моделями діалогу держава – церква – суспільство тощо.

Одного зі згаданих вище теоретиків філософії діалогу, М. Бахтіна, згадують майже в кожній більш-менш помітній публікації, яка порушує проблематику міжкультурного діалогу. Польська дослідниця культурної антропології К. Майброда інтерпретує захоплення Бахтіним даниною моді, яка не найкраще позначилася на

науковому поступі. Зокрема, К. Майброта згадує про формування культу Бахтіна та окремої міждисциплінарної галузі, відомої як бахтінологія, що просуває «бренд» радянського філософа, перетворивши науку на «бізнес та процвітаючу міжнародну корпорацію».

В одній зі своїх останніх публікацій К. Майброта вкрай негативно сприймає підвищення інтересу до бахтінології, яка виявляється в поширенні великої кількості текстів, що позиціонуються як спроби інтерпретації бахтінської філософії. Натомість вони не привносять нічого нового в студіювання творчого спадку самого філософа, а є лише інтерпретаціями інтерпретацій, украй вільними перекладами та трактуваннями. Вчені зараз уже рідко звертаються безпосередньо до праць самого Бахтіна, бо їм достатньо цілого океану публікацій «бахтінологів». Із прикрістю К. Майброта відзначає хибну тенденцію серед польських антропологів культури, які намагаються застосовувати поняття зі словника Бахтіна до досліджуваних культурних явищ, проте самі змісту цих дефініцій не розуміють. Саме це дослідниця вважає сліпою даниною термінологічній моді (Majbroda, 2020, s. 494–495).

Типовим прикладом таких публікацій є стаття А. Худзік, яка прагне продемонструвати універсальність концепції М. Бахтіна та її придатність під час дослідження таких явищ, як нові медіа, які Худзік сприймає як новітній різновид фольклору. Дослідниця вважає, що Бахтін випередив свій час і його моделі дуже влучно описують не тільки давні форми карнавалізації, а і її сучасні зразки. За А. Худзік, популярний стримінговий сервіс YouTube – це фізичне втілення бахтінської філософії слова та діалогу. Пропускаючи феномен блогерства крізь призму концепції М. Бахтіна, вчена констатує, що кожен відеоблог – це задоволення потреб його автора в діалозі із суспільством. Проте польська дослідниця не вказує, у чому саме полягає універсальність учення Бахтіна і необхідність його застосування під час опису феномену нових медіа (Chudzik, 2023).

У контексті розробки теорії міжкультурного діалогу в польській гуманітаристиці початку XXI століття особливо важливе місце посідає праця Г. Зарицької, яка ототожнювала терміносполучення «міжкультурний діалог» та «міжкультурна комунікація, спираючись на

теоретичні напрацювання західних (насамперед, американських) учених. Зарицька цілком доречно відзначає значний науковий плюралізм щодо визначення теоретичних аспектів міжкультурної комунікації, що не дає можливості виокремити школи дослідників явища діалогу культур (Zarzycka, 2000, s. 30, 35).

Г. Зарицька, посилаючись на теоретиків американської культурологічної науки, припускала неможливість міжкультурного діалогу, хоч і не була прибічницею такого погляду, на відміну від М. Саганяк, яка у 2013 році опублікувала провокаційну статтю на тему неможливості діалогу культур. Саганяк багато років займалася теорією міжкультурної комунікації в межах роботи Лабораторії міжкультурного перекладу у Варшаві, яка позиціонувала себе як творчий простір міжкультурної та міждисциплінарної взаємодії під керівництвом знаної польської філософині Л. Молевської-Мостович.

Для М. Саганяк концепт діалогу є метамовою, здатною описати співіснування європейських культур, а міжкультурний діалог, своєю чергою, запевняє у мирному співіснуванні різних культур та забезпеченні надбань матеріальної й духовної культури кожної окремої спільноти від знищення домінантною спільнотою. У випадку М. Саганяк ми стикаємося з вузьким політичним розумінням міжкультурного діалогу як практики культурної комунікації європейських держав після подій Другої світової війни. М. Саганяк переконана, що діалог можливий лише всередині однієї культури як людської спільноти, адже кожна окрема культура послуговується своєю системою знаків, що не може бути точно перекладена іншою системою, тож про жодний діалог між культурами не може бути й мови (Saganiak, 2013, s. 93–94, 112–113).

Загалом, у польській науці переклад сприймається як класичний приклад міжкультурного діалогу. Зокрема, для краківської дослідниці М. Чех переклад є проблематикою, що перебуває на пограниччі культури та мови. Чех погоджується з відомою краківською перекладачкою М. Хейдел, яка підкреслювала необхідність розширення сфери перекладознавчих студій, що не мають обмежуватися питаннями міжмовного та міжтекстового трансферу, вміщуючи широкий спектр проблем міжкультурних контактів. Будь-які різниці та проблемні місця перекладених текстів тепер мають

аналізуватися з погляду слідів впливу суспільних норм як місця стику, конфлікту та взаємодії культур. Краківська перекладознавиця згадує Е. Левінаса, крізь призму концепції якого вона описує місію перекладача як посередника в діалозі між текстом і читачем (Іншим) (Czech, 2023).

Еволюцію змісту поняття «діалог» у культурологічному контексті намагався продемонструвати Р. Лепперт, асоціюючи його з філософським розумінням концепту «дискурсу». Сам автор, вочевидь, схилився до визначень М. Фуко, який зближував визначення дискурсу та культури, вводячи в обіг терміносполучення «дискурсивні формації» – рівні знань, від яких залежить форма суспільства та культури. Водночас Лепперт коротко проаналізував три найбільш яскраві прояви діалогічних практик у культурній історії людства – сократівський діалог між рівними, літературний салон та університет. Як теоретика педагогіки, Р. Лепперта насамперед цікавив університет як місце діалогу культур / дискурсу.

Згідно з тезами Лепперта, науковий діалог є проявом (різновидом) діалогу культур, а університет – місцем, де цей діалог набуває найбільш типового вигляду. Діалогічність концепції університету полягає в теоретико-методологічному плюралізмі підходів до наукових досліджень. Діалог також забезпечується поєднанням та взаємопроникненням теорії й практики, науки та навчання, вчителів та учнів тощо (Leppert, 2008).

Підхід Лепперта до школи як місця міжкультурного діалогу отримав подальший розвиток у статті Б. Добровольської, присвяченої проблемам міжкультурної освіти. Авторка використовує школу, як метамодель культури, інтерполіуючи закони взаємодії індивідів у шкільному мікрокосмі на культуру в широкому розумінні. Спираючись на науковий доробок американського психолога Д. Брунера, Добровольська користується поняттям «множинність культур», що становить відмінність ідей, систем цінностей, програм, настанов, очікувань, потреб, міфів, стереотипів, діалогу та комунікацій. Одразу ж привертає увагу чітке розділення понять «діалог» та «комунікація», які ототожнювала Т. Зарицька.

На підставі наведеної вище тези Б. Добровольська виокремлювала такі форми

міжкультурної взаємодії, як асиміляція та поглинення, прийняття та визнання, прийняття та герметичність, «третя культура». Ці моделі, на думку Добровольської, можна спостерігати лише в ідеальних умовах, проте постає питання, чи можливі вони взагалі в чистому вигляді. Попри прагнення авторки лише прореферувати педагогічні ідеї Д. Брунера, її публікація значно розширила межі розуміння концепту міжкультурного діалогу в польській гуманістиці, взаємодіючи на необхідності міждисциплінарного підходу до пояснення форм взаємодії між культурами (Dobrowolska, 2020, s. 282–283).

У контексті інтерпретації культури як діалогу в польському науковому дискурсі неможливо не згадати напрацювання Анни Чайки, які були оприлюднені у вигляді монографії «Культура як розмова. Проблеми міжкультурного та міжрелігійного порозуміння». Реалізацію комунікаційної функції культури вчена розуміє в ретрансляції культурних цінностей, норм та смислів. А. Чайка зауважує, що в такій уявній «розмові» культур може брати участь велика кількість індивідів, незалежно від часопросторової локалізації. Отже, дослідниця вказує на можливість діалогу культурних епох, розділених сотнями та навіть тисячами років.

Для А. Чайки, як і загалом для польської культурології, притаманне вузьке, виключно прикладне розуміння терміносполучення «міжкультурний діалог». Авторка його розуміє як взаємне збагачення культур унаслідок міжкультурної взаємодії та чітко розділяє діалог культур і діалог релігій. Значна частина праці відведена саме огляду діалогу між християнством та іудаїзмом й іншими східними релігіями. Щодо майбутнього концепту «міжкультурного діалогу», то перспективи його подальшого розвитку Чайка вбачає у науці та освіті (Czajka, 2020, s. 12–13).

Насамкінець варто коротко спинитися на поширеній серед польських науковців практиці студіювання діалогу як предмета теологічної рефлексії. Як приклад згадаємо публікації А. Солтиса, який цілком традиційно для філософії діалогу представляє останній як шлях до правди, ідеалу. Отже, міжкультурний діалог є шляхом до створення моделі ідеальної культури. Витоки філософії діалогу Солтис убачав у творчості Ф. Ебнера, залежного від теоретичних напрацювань С. К'еркегора. Так, учений

намагається розірвати усталене в польській філософії культури трактування діалогу в контексті єврейської екзистенціальної філософії.

Дискусії польських теологів щодо проблем діалогу культур завжди в основі своїй мають вихідні положення польського католицького філософа Ю. Тішнера, якого вважають найвищим репрезентантом філософії діалогу в Польщі. За Тішнером, будь-який успішний діалог (зокрема, міжкультурний) має виходити з певної відправної точки, яка дає змогу сторонам знайти ту тезу, яка їх об'єднує, а інакше такий діалог ніколи не матиме успіху (Sołtys, 2021, s. 561–566).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сучасні польські науковці загалом констатують занепад інтересу вчених до проблематики міжкультурного діалогу, проте

ми можемо погодитися з цим твердженням лише частково, з огляду на залежність польських теоретиків діалогу культур від напрацювань західних (насамперед, американських) дослідників. У Польщі розвинулася власна і досить впливова школа філософії діалогу, головним представником якої був Ю. Тішнер, вчення якого до сьогодні зберігає вплив на філософсько-культурологічну думку. Водночас не припиняється наукова розробка проблем міжкультурного діалогу на стику таких дисциплін, як культурологія, перекладознавство, педагогіка, соціологія, політологія тощо. Подальшого студіювання потребує проблематика рецепції ідей світових класиків філософії діалогу в працях польських учених та діяльності окремих наукових осередків (Лабораторія міжкультурного перекладу).

Список використаних джерел:

1. Добжинські, А. (2015). Природа зла в польській філософській думці: Ю. Тішнер, В. Гриневич, Л. Колаковські. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 6, С. 57–62.
2. Лучицька, В. (2016). «Драма» людської особистості у філософії Ю. Тішнера. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 9–10 (157–158), С. 124–136.
3. Невмержицька, О. (2018). Аксиологічно-етичне вчення Юзефа Тішнера у розумінні проблем релігійної антропології. *Науковий вісник НУБІП України. Серія: Гуманітарні студії*, 280, С. 166–174.
4. Chudzik, A. (2023). Elementy koncepcji języka i kultury Michaiła Bachtina w badaniu nowomediálních form gatunkowych. T. Kurdyła, B. Ziajka (Red.), *Zagadnienia lingwistyczne w dydaktyce szkolnej i uniwersyteckiej*, (s. 203–222). Kraków: Wydawnictwo Libron.
5. Czajka, A. (2020). *Kultura jako rozmowa. Problemy porozumienia międzykulturowego i międzyreligijnego*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
6. Czech, M. (2023). Przekład na styku kultur. Od translatorskiego pesymizmu do (niesymetrycznego) dialogu międzykulturowego. *Perspektywy Kultury*, 2/2 (41), 181–206.
7. Dobrowolska, B. (2020). Edukacja dialogowa a kontekst kulturowy szkoły w tle koncepcji Jerome'a S. Brunera. Spotkania ze światem kulturowo różnym w klasie szkolnej. *Edukacja Międzykulturowa*, 2 (13), 281–294.
8. Leppert, R. (2008). Dialog jako dyskurs? E. Dąbrowa, D. Jankowska (Red.), *Pedagogika dialogu: dialog w teorii i praktyce edukacyjnej*, (s. 342–347). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie.
9. Majbroda, K. (2020). Śmiech – dialog – wywrotowość. Bachtin w recepcji antropologicznej. *Lud*, 104, 493–509.
10. Saganiak, M. (2013). O niemożliwości dialogu międzykulturowego. Teza prowokacyjna. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski (Red.), *Prace dedykowane profesorowi Światłaniu Musijenko*, (s. 93–113). Białystok: Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego.
11. Sołtys, A. (2021). Czy woluntaryzm etyczny kreuje kulturę dialogu? *Resovia Sacra*, 28, 561–576.
12. Tischner, J. (2018). *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*. Kraków: Znak.
13. Zarzycka, G. (2000). *Dialog międzykulturowy. Teoria oraz opis komunikowania się cudzoziemców przyswajających język polski*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

References:

1. Chudzik, A. (2023). Elementy koncepcji języka i kultury Michaiła Bachtina w badaniu nowomediálních form gatunkowych [Elements of Mikhail Bakhtin's concept of language and culture in the study of new media genre forms]. T. Kurdyła, B. Ziajka (Eds.), *Zagadnienia lingwistyczne w dydaktyce szkolnej i uniwersyteckiej [Linguistic issues in school and university didactics]*, (pp. 203–222). Kraków: Wydawnictwo Libron [in Polish].
2. Czajka, A. (2020). *Kultura jako rozmowa. Problemy porozumienia międzykulturowego i międzyreligijnego [Culture as conversation. Problems of intercultural and interreligious understanding]*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW [in Polish].

-
3. Czech, M. (2023). Przekład na styku kultur. Od translatorskiego pesymizmu do (niesymetrycznego) dialogu międzykulturowego [Translation at the crossroads of cultures. From translatorly pessimism to (asymmetrical) intercultural dialogue]. *Perspektywy Kultury [Cultural Perspectives]*, 2/2 (41), 181–206 [in Polish].
 4. Dobrowolska, B. (2020). Edukacja dialogowa a kontekst kulturowy szkoły w tle koncepcji Jerome’a S. Brunera. Spotkania ze światem kulturowo różnym w klasie szkolnej [Dialogue education and the cultural context of the school against the background of Jerome S. Bruner's concept. Encounters with a culturally different world in the school classroom]. *Edukacja Międzykulturowa [Intercultural Education]*, 2 (13), 281–294 [in Polish].
 5. Dobrzynski, A. (2015). Pryroda zła w polskiej filozofskii dumtsi: J. Tischner, W. Hryniewicz, L. Kolakowski [The nature of evil in Polish philosophical thought: J. Tischner, W. Hryniewicz, L. Kolakowski]. *Aktualni problemy filozofii ta sotsiologii [Actual problems of philosophy and sociology]*, 6, 57–62 [in Ukrainian].
 6. Leppert, R. (2008). Dialog jako dyskurs? [Dialogue as discourse?] E. Dąbrowa, D. Jankowska (Eds.), *Pedagogika dialogu: dialog w teorii i praktyce edukacyjnej [Dialogue pedagogy: dialogue in educational theory and practice]*, (pp. 342–347). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie [in Polish].
 7. Luchytska, V. (2016). «Drama» ludzkoj osobystosti u filozofii J. Tischnera [«Drama» of human personality in J. Tischner's philosophy]. *Multyversum. Filozofskyi almanakh [Multiversum. Philosophical almanac]*, 9–10 (157–158), 124–136 [in Ukrainian].
 8. Majbroda, K. (2020). Śmiech – dialog – wywrotowość. Bachtin w recepcji antropologicznej [Laughter – dialogue – subversion. Bakhtin in anthropological reception]. *Lud [People]*, 104, 493–509 [in Polish].
 9. Nevmerzhytska, O. (2018). Aksiolohichno-etychne vchennia Yuzefa Tishnera u rozuminni problem relihiinoi antropologii [Axiological-ethical teaching of Józef Tischner in understanding of religious anthropology]. *Naukovyi visnyk NUBIP Ukrainy. Seria: Humanitarni studii [Scientific Journal of NULES of Ukraine. Series: Liberal Arts]*, 280, 166–174 [in Ukrainian].
 10. Saganak, M. (2013). O niemożliwości dialogu międzykulturowego. Teza prowokacyjna [On the impossibility of intercultural dialogue. A provocative thesis]. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski (Eds.), *Prace dedykowane profesor Swietłanie Musijenko [Works dedicated to Professor Svetlana Musijenko]*, (pp. 93–113). Białystok: Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego [in Polish].
 11. Sołtys, A. (2021). Czy woluntaryzm etyczny kreuje kulturę dialogu? [Does ethical voluntarism create a culture of dialogue?] *Resovia Sacra*, 28, 561–576 [in Polish].
 12. Tischner, J. (2018). *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus [The ethics of solidarity and Homo sovieticus]*. Kraków: Znak [in Polish].
 13. Zarzycka, G. (2000). *Dialog międzykulturowy. Teoria oraz opis komunikowania się cudzoziemców przyswajających język polski [Intercultural Dialogue. Theory and description of the communication of foreigners adopting the Polish language]*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego [in Polish].